

LANGILE BAT GEHIAGO

Igor Rezola Iztueta

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea, Artea eta Tecnologia Saila

Laburpena

XXI. mendean gauden arren, artista bohemioren irudiak indarrean darrai. Figura horrek gaurkotasuna badu, ez da artearen esparrutik kanpoko begiradaren emaitza bakarrik, baizik eta esparru bertatik elikatu delako ere bada. Idealizatutako artistaren figura horrek erakargarri izaten jarraitzen du uste bikoitz bat medio. Batetik, pentsatzen da artista izatea badela, behar materialei muzin egin eta autoerrealizazioaren bidean, askatasun indibiduala lortzearen pareko zerbait. Eta bestetik, sinisten da, gizarte kapitalista batean, aukera hori badela, konformagaitzatasuna eta jarrera antagoniko batetik abiatuta, aparteko bizimodu bat eraiki edo balizko "antimundu" batetan kokatzeko modua. Uste bikoitz hau okerrekoa da ordea. Urrun geratzen da artista bohemioren mitoa gaur artistak bizi duen errealitatetik.

Hitz gakoak: LANA; ARTEA; PREKARIETATEA; AUTOESPLOTAZIOA;
AUTOERREALIZAZIOA

ONE MORE WORKER

Abstract

Although we are in the twentieth century, the image of the bohemian artist is still alive. The present of this figure is not only the result of the eyes of those outside the field of art, but also of something that has been nurtured from within. This idealized artist figure remains attractive based on a double belief. On the one hand, it is thought that being an artist, is something like rejecting material needs, in order to self-realize, achieve certain individual freedom. On the other hand, it is thought that in a capitalist society, this figure, based on nonconformity and an antagonistic attitude, is able to build a separate life or place itself in a possible "anti-world." But this double belief is wrong. The myth of the bohemian artist is very far from the reality that the artist lives today.

Keywords: WORK; ART; PRECARIOUSNESS; SELF-REALIZATION;
SELF-EXPLOITATION

.....
Rezola Iztueta, Igor. 2019. "Langile bat gehiago". *AusArt* 7 (2): 39-48.
DOI: 10.1387/ausart.21121



Fuente: Elaboración propia

1. ARTISTA BOHEMIOARI BURUZ

Pierre Bourdieuk kontatzen duenaren arabera, industrializazioaren sorrerarekin batera jaio ziren artearen eremu autonomoa eta artista bohemioaren figura (Bourdieu 1995)¹. Autore honen esanetan, hauek, kapitalismoaren eredu produktibotik kanpo, etekin ekonomikoaren aurkako logikaren bitartez eraiki ziren. Artistak, individualista, bakarti, bisionario, konformagaitz, ausart edo heroi moduan aurkezten zuen besteen aurrean bere burua. Artea egitea zuen helburua, baina ez edonola: burgesiaren eta merkatuaren arauen aurka eta haien eraginetik ahal zen urrutien egin nahi zuen. Logika komertzialari uko egin, eta askatasunean oinarritutako sorkuntzari ematen zion garrantzia, produkzio artistikoa eta errentagarritasun ekonomikoa ez baitziren bateragarri harentzat. Artea saltzea, azken batean, batek bere burua saltzearen pareko zen. Artistaren motibazioa ez zen ekonomikoa beraz, alderantziz. Baldintza materialen gainetik ipintzen zuen hark bere lana. Diruari muzin egitea zen arte puru bat egiteko bidea. Bere lana maite zuen. Pasioz bizi zuen hura. Sorkuntza, fantasia, txantxa eta probokazioa, edaria, maitasuna eta festarekin uztartzen zituen. Artea, objektu artistikoak produzitzea baino zerbaite gehiago bezala

planteatzen zen orduan, bizitzeko modu bat bezala alegia. Bizitza bera arte bihurtzea, horixe zen artistaren xedea. Artearen autonomiari eta bohemiaren fenomenoari buruz, gizarte baten barruan sortutako beste gizarte bat izan zela azaltzen du Bourdieuk. Beren esparru propioa eraikitzea lortu zuena, arau propioekin, autonomoa. Alde horretatik, artearen esparruak bizitzeko beste modu bat asmatzeko laborategi gisa funtzionatu zuela ondorioztatzen du.

2. LANA EGITEN DUEN LANGILEA

Artista jenioa berezko dohain bereziak zekartzala jaiotzen zen mundura, eta inspirazio bidez ezin ukituzko munduarekin harremanetan ipini eta sortzen zituen maisulanak. Artista bohemiaren bizimodu eder, zerutiar, intentso eta zirraragarria, urrun gelditzen da artista garaikidearen bizimoduarekin aldeztatzen bada. Orain, beste edozein ogibidetan bezala, akademia, institutu eta fakultateetan formakuntza jasotzearen fruitu da artista. Diziplina behar du, gogor lan egin, ikusgarritasuna lortu eta bere kideekin lehiatu.

Artista izatea, lanik egin gabe bizitzearen, edo bizimodu on bat eramatearen pareko dela uste da ordea. Norbaitek artista dela esaten duenean, askok pentsatzen dute artistak lan egiteko beharrik ez duela, ondasun materialen jabe dela, edo maila oneko familia bateko kide dela (Ruido 2017). Lanik egin gabe bizi nahi duen langile alferraren aukera ere badela uste da. Lan egiten duenean berriz, honen egitekoa bokazioarekin, pasioarekin edo plazerarekin lotzen denez, artistaren lana ez da lantzat hartzen, eta sozialki behin eta berriz zalantzan ipintzen den kontua da. Denbora-pasatzat hartzen da sarritan, *hobby* edo afiziotzat, baina ez lantzat (Zafra 2017). Artistak badu gizartean nolabaiteko aintzatespena, horretan zalantzarik ez da, baina artista den heinean, eta ez langile bezala.

Artista, egiten duena pasioz bizi duenez, bere lanarekin guztiz konprometitu dagoen langilea da. Barne-motibazioak bultzatzen duen neurrian, eta ez motibazio ekonomikoak, lanari gorputz eta arima emana da. Edozein toki eta edozein ordutan bere denbora bere lanari eskaintzeko prest dago. Lanerako bizi da, eta lanak bizi du.

Banaezinak ditu. Artista ez da inolaz ere lanik egin nahi ez duen langile alfer-raren isla. Artista izatearen erabakiak zerikusi gehiago izango luke lanik egin gabe bizi nahi izatearekin baino, maite duen jarduera lanbide bihurtzearekin.

3. LAN-ESPARRU PREKARIOA

Artearen esparrua askatasun indibidualaren eta errealizazio pertsonalaren eremua delako ideia oso barneratuta dago. Artista izateko erabakiak, badu noski lanaren bitartez errealizatzearen aukerarekin lotura. Baina lan hau zein baldintzetan ematen den aztertzea ezinbestekoa da, promesa hau betetzen den edo ez ondorioztatu ahal izateko.

Teresa Marín Garcíaren hitzetan, arte garaikidearen esparruan gaur egun dauden lan-baldintza malgu eta prekarioek XIX. mendean eraikitako artista bohemioren figura dute jatorri (Marín García 2017). Egonkortasunik ezaren eta ziurgabetasunaren esparrua da artearena, gaizki ordaindua eta lanbide gisa eusten zaila. Espainiar estatuko artisten jarduera ekonomiko eta profesionalaren inguruan egindako ikerketa batek esaterako, artearen testuinguru gordinaren berri ematen du (Espejo 2016). Galdeketa zabal bat egin ondoren, artisten % 50ek Espainian adostuta dagoen lanbide arteko gutxieneko soldataren azpitik kobratzen duela jasotzen du txostenak. Diru-sarrera horiek ez datoz, gainera, arte-produkzioetik bakarrik. Ikerketan parte hartutako artisten % 20 baino gutxiago bizi da soilik artetik. % 32k baizik ez du harreman egonkorra galeriekin, eta horietatik % 3 soilik bizi da bere praktikatik.

Esparru honetan, ordaintzeko modua gehienetan sinbolikoa izan ohi da. Esan nahi baita, batetik, lana bera dela ordainsari. Norberak zorioneko sentitu beharko lukeela maitatzen duen horretan lan egiteko aukera izate hutsarengatik. Pribilegiatu. Eta esan nahi da, bestetik, ordaintzeko modua aintzatespenaren eta ikusgaitasunaren bidetik datorrela. Hau da, denboraren poderioz metatzen ari den kapital sinbolikoa uneren batean errentagarri bihurtuko dela. Kapital sinbolikoaren metaketak posizio pribilegiatu batean jarriko du agian artista gizarte mailan, baina horrek ez du inolaz ere sabela betetzeko balio.

4. HAUTUA AUTOESPLOTAZIOA

Ikusi daitekeen bezala artistaren figura paradoxikoa da. Artistaren lana askatasuna eta lanaren bitartez errealizatzearen ideiarekin lotzen da, baina bere burua esplotatzen duen langilea da. Prekario eta autoesplotatua izan arren, motibazio handiz, gogotsu eta ilusioz garatzen du bere praktika. Maite duen horretan lan egiteko gogo bizi horrek edozein lan-baldintza onartzera eramaten du. Hau da, edozertarako prest dago, bere ametsa izan daitekeena aurrera ateratzeko aukera eskaintzen bazaio (Ptqk 2008).

Artearen eta kulturaren lan-eremuak prekarioak direla jakitun izan arren, norbera asebeteko duen jardueraren aldeko hautua egiteari ematen zaio lehentasuna. Eta hain zuzen ere, barne-motibazio horrek, aldi berean indartsu eta kaltebera egiten du produktore artistikoa. Indartsu da, edozein baldintzatan bere lana aurrera ateratzeko erakusten duen gogo, grina eta ilusioarengatik. Kaltebera da berriz, bizitza, malgu, ezegonkor eta prekarioa bihurtzen zaiolako.

Norbera lanaren bitartez errealizatu eta zoriontsu izan daitekeelako diskurtsoa oso hedatuta dago. Ekintzaile izatera animatzen duten lanaren aldeko diskurtsoen arabera, lanak gozamina eta errealizaziorako aukerak eman behar ditu orain. Horrelakoa da lan desiragarria. Argudio horrek, Rowanek dioenez, sorkuntzarekin lotura daukaten lanak hobeak direla pentsatzera garamatza (Rowan 2010b). Jendeak, hala, nahiago omen du gaizki ordaindutako lan kreatibo bat, sorkuntza eta espresio indibidualarekin harremana duena, ondo ordaindutako bestelako lan bat baino, nahiz eta hautu horrek prekarietate-egoeran murgiltzea ekarri.

Langilea lanean gustura dagoenean, areagotu egiten dira lanarekiko identifikazioa, motibazioa, inplikazioa, eta horrekin guztiarekin batera, nola ez, produktzioa eta errendimendua. Apple enpresaren “90 hours and loving it” leloak modu ezin egokiagoan jasotzen du ideia hori. Normala baino ordu gehiagoan lan egin arren, langileak gustura jarraitzen du bere postuan. Horrenbeste atsegin du bere lana, ez diola axola lanetik kanpoko denboran lanean jarraitzea. Artearen esparruan gauza jakina da hori: lana sorkuntzarako eta autorrealizaziorako aukera gisa aurkezten denean, nahiz eta hura baldintzarik kaxkarrenetan izan, esplotaziotzat hartu beharrean onartu egiten da (Rowan 2010a), baita beren burua konformagaitz edo erradikaltzat daukaten produktoreen kasuan ere. Artearen esparruan lanaren bitartez errealizatzea, behar materialei muzin eginez bizi-irautea esan nahi badu, orduan, hautazko prekarietatea eta autoesplotazioa, autoerrealizaziorako bideak ote diren galdetu beharko litzateke.

5. KANPORIK EZ DA

Loreyren tesiaren arabera, prekarietatea² erresistentziarako aukera izatetik, gobernatzeko modua izatera pasatu da (2008). Egile honen esanetan, aurrez artearen autonomia eta artista bohemiorekin gertatu zenaren antzera, 60ko hamarkadaren testuinguruan jaiotako mugimendu feministek, ekologistek eta ezker erradikalak diziplinan eta kontrolean oinarritutako lan eta bizimoduaren baldintzapetik ihes egin, eta erresistentzian oinarritutako lan eta bizitzeko bestelako moduak aldarrikatu zituzten. "Prekarioa ederra da" omen zen italiako mugimendu autonomoen lelo indartsuenetariko bat Biforen esanetan (Bifo 2003b). Testuinguru hartan, prekarietatea ba omen zen kapitalismoaren logika produktiboari uko egin eta beste bizimodu batzuk entseatzeko era. Lana bilatzeko arazo gehiegirik ez zen orduan. Lan- eta bizi-baldintza prekarioak beren borondatez onartzen bazituzten, hori, alienatzaileak suertatzen ziren ohiko lan eta bizi-moldeek, desira oro suntsitzen zutelako gertatzen zen. Autonomiaren eta askatasunaren aldeko egarriak bultzatuta beren burua prekario bihurtzea erabakitzen zuten gazte konformagaitz haientzat, gizarte kapitalistaren bizi-molde normalizatuetatik kanpora kokatzeko modua zen. Beraz, testuinguru hartan, artista izatearen aldeko erabakia hartzea, bazen oraindik ere halako jarrera ukatzaile eta antagoniko bat.

Egoera bestelakoa da orain baina. Artearen unibertsoak aparteko mundu edo "antimundu" izateari utzi dio (Lipovestky eta Serroy 2010) eta badirudi kapitalismotik kanpoko eremurik ez dagoela jada (Berardi "Bifo" 2003a). Egile desberdinek biltzen duten eran, negozioren kulturak bizitza bere osoan kolonizatu du: osasuna, heziketa, sexualitatea, afektibitatea, giza harremanak, eta noski, baita artea eta kultura ere. Solidoa zena likido bihurtu da, eta kapitalismo malguaren garaian bizitza guztirako bermatua zegoen lan egonkorraren ideia desagertu da. Prekarietateak salbuespen izateari utzi dio arau bihurtzeko. Langileak, biziraupena bermatzen dion lana lortzeko ezintasuna duenean, edo hau galtzeko beldurraren menpe bizi denean, egoera horretan, prekarietatea langileak azpian hartzeko modu bat bihurtzen da. Erresistentzia-eremu izandako hura, erabat neutralizatua izan da. Hautazko prekarietatea gobernantzaren eremutik at posionatzeko modua izan bazen une batean, gobernatzeko modu bihurtu dela ondorioztatzen du Loreyk.

Aipatutakoaren arabera, prekarietatea onartuz artista izateko erabakia hartzen duenak askeago izango delakoan, edo bizimodu prekario baten alde eginez jarrera konformagaitz eta antagoniko baten aldeko apustua egiten ari dela uste badu, okerreko pentsamendu batetan erortzen ari da. Izan ere, askatasunaren

ideia horrek subjektibazio-modu hegemonikoekin bat egiten baitu. Prekario izatea ez da kapitalismo neoliberalaren kanpoan kokatu eta aske izateko bermea, kondizio hori kapitalismo neoliberalaren lan- eta bizi-moduen ezinbesteko baldintza bihurtu denean.

6. NEOLIBERALISMOAREN LANGILE-EREDU

Artista mitifikatu eta idealizatuaren lan eta bizimoduan neoliberalismoak kapitala metatzeko esparru ezin hobek aurkitu ditu. Lan-eredu postindustrialek tradizionalki artearen esparruari egokitu izan zaizkion ezaugarriak bereganatu dituzte. Fordismo garaiko lan industrialaren hegemoniaren aldean, artistaren lan eta bizimoldea salbuespen ziren. Orain, industriaren gainbeheraren ondorioz ekonomia berri bat asmatu behar izan den gizarte postindustrialetan, produkzio industrial hegemoniko hartatik kanpo zegoen lan eta bizimolde hura, orduko artistarena, produktibitatearen iturri berritzaile, subertsibo, eta motibatzaile izatera pasatu da. Horrela, Von Ostenek azaltzen duenaren arabera, artista neoliberalismoarentzat langile eredugarria bihurtu da (Von Osten et al. 2008). Eredutzat hartu dute teknologia berrien sektoreak eta hedabideenak, horiek nabarmenen, baina eragina produkzio-sektore guztietara hedatu dela gehitzen du.

Punk kulturaren jatorria duen "*Do it yourself*" (DIY) leloa aski ez eta, "*Do what you love*" (DWYL) edo "Egin maite duzun hori" bihurtu da garaiko mantra laborala (Tokumitsu & Mag 2014). Konformagaitz izateari utzi eta amesten duzunaren alde borroka egitera animatzen da. Ekintzaitza sustatzen duten diskurtsoek argi eta garbi egiten digute dei bizitzan gehien gustatzen zaigun aktibitatea, gehien betetzen gaituen hori, ordaindutako enpresa-jarduera bihurtzera. Hala, lana ez da sekula berriro soldata baten truke egin beharreko zeregin derrigortu desatsegina izango, baizik eta autorrealizazio eta maitasunezko ekintza bat.

Neoliberalismoak sustatzen duen ekintzailea, talentu handikoa da, jenioa, kreatiboa, indibidualista, konformagaitza eta ausarta, artista bohemioa bezala. Floridak aitortzen duenez, ekonomia berriaren arrakasta balio bohemioek eta lan-munduak bat egitetik etorri da (Florida 2010). Arte-esparruko lana eta bizimodua, askatasunaren balizko eremu pribilegiatu hori, inspirazio-iturri on askoa gertatu zaio dirudienez ekonomia neoliberalari.

7. AMAITZEKO

Artistak, baldintza materialen gaintek sorkuntza eta espresio librea jarriz, horri lehenasuna emanez, prekarietatean oinarritutako bizimodu baten aldeko apustua egiten du. Lan-baldintza horiek autoesplotazioaren oinarri dira. Maitasun osoz egiten duen lanari beste norbaitek ateratzen dio benetako etekina, baina ez artistak berak. Horrela, artearen esparruari uztartuta ageri ohi diren autonomiaren eta askatasunaren nozioak artistaren askatasun faltsu baten adibide besterik ez dira (Marín García 2017). Artista ez da aske; izan ere, bere jarduerarekiko pasioak eta beharrak bultzatuta, onartzen dituen lan- eta bizi-baldintzen preso gertatzen da.

Artearen sektoreko prekarietatea, despolitizazioa jarrera jakin baten ondorio ere bada: artearena eremu sozial, politiko eta ekonomikotik banandutako sektore bat dela aldeztzen duen jarrera horrena. Artista bohemiaok aldarrikatzen zituen autonomia eta askatasunaren aldeko ideia haiek, hain justu, ideologia liberalaren ideologiarekin bat datoz zeharo. Produkzio-eredu kapitalistari komeni zaio, beste inori baino gehiago, bohemiaoren figura eta hari atxikita doazen lan- eta bizi-baldintzak bere horretan iraunarazi eta betikotzea. Artista neoliberalismoarentzat langile eredugarri bihurtu bada, hau, sortzaile izateaz gain, lanari gorputz eta arima emana bizi den langile porrokatu, autonomo, malgu, prekarizatu eta autoesplotatua delako da.

Break esaten duen bezala, arteak eremu autonomo eta bereizi izateari aspaldi utzi zion, ekonomiaren barruan kokatzen den jarduera bat gehiago bilakatzeko. Artista, jada ez da produkzio ekonomikoari antagonikoa eta arrotza zaion aktore bat; jada ez da xaman bat, kasta bereizi bateko kide edo marfilezko dorrean bizi den jenioa. Artista langile bat gehiago da (Brea 2008). Ez dagoela kulturarik eskubide sozialik gabe idazten zuen Lazzaratok bere saiakeretako batean, artistaz eta teknikariz osatutako Aldizkakoien eta Prekarioen Koordinakunde Nazionalaren³ aldarrikapena aipatuz (2008). Hala zioten haiek, zuzen esan ere: kulturarik ez dela, baldin eta eskubide sozialik ez bada; ezin izan daitekeela autonomia, errealizazio eta askatasunik, baldin eta ziurtasun, solidaritate eta berdintasunik ez bada.

Bourdieuengana itzuliaz, artearenak eremu autonomo bezala funtzionatu zuen hartan, gutxik gorde ahal izan zutela euren lana diruaren eraginpetik idazten zuen (Bourdieu 1995). Artista bohemiaok arte-merkatarien edo burgesiaren babes ekonomikorik izan ez arren, eta publiko zabal batek beren lanak konsumitu ez arren, artista haien ekoizpena nolabaiteko autonomia ekonomikorik

gabe ez zela posible izango ondorioztatzen zuen. Edo beste modu batean esateko, artearen purutasuna diruaren eraginetik urrun gorde ahal izan zutenen kasuan, behar materialak aseta zituztelako izan zela alegia. Dirua izango zen beste behin ere diruarekiko askatasuna bermatuko zuena.

Virginia Woolf-ek idatzitakoa gogoratuz amaitu nahiko genuke. Hark esana baita, emakumezkoek sorkuntzarako zer-nolako oztopoak zituzten salatu nahian, modu aske eta autonomoan sorkuntzan jardungo bazuten funtsezkoa zela gutxieneko baldintzak ziurtatuta izatea. Eta ezinbestekoak ziren, haren esanetan, urtean bostehun libera eta gela bat kisketaduna izatea norberarentzat, nobelak eta poemak idazteko. Baldintza materialak nahitaezkoak ziren sorkuntzarako, eta hori bereziki azpimarratu zuen: *“Askatasun intelektuala gauza materialen mende dago, eta poesia, berriz, askatasun intelektualaren mende”*.

Erreferentziak

- Berardi, Franco [‘Bifo’]. 2003a. *La fábrica de la infelicidad: Nuevas formas de trabajo y movimiento global*. Itzulpena eta oharrak, Manuel Aguilar Hendrickson & Patricia Amigot Leatxe. Madril: Traficantes de Sueños
- . 2003b. “¿Qué significa hoy autonomía?”. Itzulpena italiertatik, Manuel Aguilar Hendrickson.
- Bourdieu, Pierre. 1995. *Las reglas del arte: Génesis y estructura del campo literario*. Itzulpena, Thomas Kauf. Bartzelona: Anagrama
- Brea, José Luis. 2008. *El tercer umbral. Estatuto de las prácticas artísticas en la era del capitalismo cultural*. Murtzia: Cendeac
- Corsani, Antonella. 2007. “Los fabricantes de espectáculos del empleo discontinuo”. In *Producta 50: Una introducción a algunas de las relaciones que se dan entre la cultura y la economía*, itzulpena Rosa Nogués. Bartzelona: YProductions
- Espejo Arce, Bea. 2016. “¿De qué viven los artistas?”. *El Cultural*, uztailak 18. www.elcultural.com/noticias/arte/De-que-viven-los-artistas/9565
- Florida, Richard. 2010. *La clase creativa: La transformación de la cultura del trabajo y el ocio en el siglo XXI*. Itzulpena, Montserrat Asensio. Bartzelona: Paidós. http://www.republicart.net/disc/realpublicspaces/berardi01_es.pdf
- Lipovetsky, Gilles & Jean Serroy. 2010. *La cultura-mundo: Respuesta a una sociedad desorientada*. Itzulpena, Antonio-Prometeo Moya. Bartzelona: Anagrama
- Lorey, Isabell. 2008. “Gubernamentalidad y precarización de sí: Sobre la normalización de los productores y las productoras culturales”. In *Producción cultural y prácticas instituyentes: Líneas de ruptura en la práctica institucional*, Boris Buden et al.; itzulpena, Marcelo Expósito et al. Madril: Traficantes de Sueños

- Ptqk [Pérez Fernández], María. 2008. "Be creative under-class! Mitos, paradojas y estrategias de la economía del talento". *Ypsite.net*. www.mariaptqk.net/be-creative/
- Rowan, Jaron. 2010a. *Emprendizajes en cultura: Discursos, instituciones y contradicciones de la empresarialidad cultural*. Madrid: Traficantes de Sueños
- . 2010b. "Jaron Rowan". Jordi Oliverasen elkarhizketa, *Nativa.cat*, irailak 8. www.nativa.cat/2010/09/entrevista-jaron-rowan/
- Ruido Pidre, María. 2017. "Saber, hacer, comprender". Aula Oberta#7, hitzaldia CCCBn. Vimeo bideoa 1:47:15. <https://www.cccb.org/es/multimedia/videos/maria-ruido-aula-oberta7/226094>
- Tokumitsu, Miya & Jacobin Mag. 2014. "En el nombre del amor". Itzulpena, @suripantarosa & @inwit. *Diagonalperiodico.net*, maiatzak 4. www.diagonalperiodico.net/la-plaza/22753-nada-lubrica-mejor-la-explotacion-convencer-trabajadores-estan-haciendo-lo-aman.html
- Von Osten, Marion. 2008. "Salidas incalculables". In *Producción cultural y prácticas instituyentes: Líneas de ruptura en la práctica institucional*, Boris Buden et al.; itzulpena, Marcelo Expósito et al. Madrid: Traficantes de Sueños
- Woolf, Virginia. 2013. *Gela bat norberarena*. Bilbo: Consonni.
- Zafra Alcaraz, Remedios. 2017. *El entusiasmo: Precariedad y trabajo creativo en la era digital*. Bartzelona: Anagrama

Oharrak

- ¹ Burgesiaren etorreraren aurrean artistek eta intelektualek eremu autonomo bat eraiki zutela kontatzen du Bourdieuk. Zehaztu behar da, dena den, artearen eremua ez zela homogeneoa, eta alde horretatik, artea ulertu eta egiteko modu desberdin eta kontrajarriak zeudela.
- ² Prekarietatea gaur egun, bizitza bizigarri bat izateko beharrezkoak diren bitarteko eta baliabideak eskuratzeko ziurtasunik ez izatea da. Ez dagokio lanari soilik; aitzitik, bizitzari berari eragiten dion zerbait da. Prekarietatea, azpimarratu behar da gainera, ez da inolaz ere denontzat berdina. Dimentsio eta intentsitate desberdina hartzen du, generoaren, arrazaren eta klasearen arabera, besteak beste.
- ³ Frantzian espektakuluaren sektoreko hainbat artista eta teknikarik eraturako talde hori salbuespena izan da lanaren munduan. Egoera berezia zuten, langile gehienek ez bezalakoa. Izan ere, soldatapeko langileak izanagatik ere, aldizka jarduten zuten, modu ez-jarraituan, eta horrenbestez, lanik gabeko sasoietan, sektoreak berak zuen desenplegu-aseguru baten bidez bermatzen zuten artista eta teknikari horiek errenta bat izatea. Askatasunaren eta ziurtasunaren tarteko toki bat eskaintzen zien kondizio berezitu hark. Frantziako gobernuak, ordea, eskubide haren kontra egin zuen, eta eraso hari erantzun bat eman nahian jaio zen Aldizkako eta Prekarioen Koordinakunde Nazionala izenaz ezagutzen dena (Corsani 2007).

(Artículo recibido: 04-10-19; aceptado: 19-11-19)